G'arbiy Turk xoqonligi tangalari Toshkentda zarb qilinganmi?

ҒАРБИЙ ТУРК ХОҚОНЛИГИ ТАНГАЛАРИ ТОШКЕНТДА ЗАРБ ҚИЛИНГАНМИ?

Президентимиз шу йил 20 май куни пойтахтимиздаги Адиблар хиёбонига ташрифи чоғида ушбу ҳудудда ташкил этилган Тошкент шаҳри музейини ҳам кўздан кечирди. Тошкентда илмий тадқиқотлар учун жуда катта манба борлиги, лекин шу пайтгача яхлит ва тўлиқ ўрганилмаганини, энди 2200 йиллик тарихни даврма-давр ўрганиш, музейни ашёвий далиллар билан бойитиб, шаҳар цивилизациясини тўла юзага чиқариш кераклигини таъкидлади.

Тадқиқот

Дарҳақиқат, Шош, Чоч, Бинкат, Бинокат каби номлар билан аталган Тошкент шаҳри тарихи ниҳоятда бой. Жумладан, ушбу кент VI — VIII асрларда дунёнинг энг йирик салтанатларидан бири ҳисобланган Ғарбий Турк хоқонлигининг бошқарув марказларидан бири бўлган.

Марказий Осиё ва унга қўшни ўлкалардаги кенг ҳудудларда ҳукм сурган Буюк Турк хоқонлиги (552 — 744) ва унинг таркибий бир қисми бўлмиш Ғарбий Турк хоқонлиги (568 — 740) Марказий Осиё халқлари, жумладан, ўзбек халқи давлатчилиги тарихида муҳим ўрин эгаллайди. Қарийб икки юз йил мобайнида Ғарбий Олтойдан то Қора денгизнинг шимолигача, Волга — Урал бўйларидан то Шимолий Ҳиндистонгача бўлган ҳудудда ўз ҳокимиятини ўрнатган Ғарбий Турк хоқонлиги таркибига Сирдарё ва Амударё оралиғидаги Чоч, Фарғона, Уструшона, Суғд, Бухоро, Тохаристон ва Хоразм ҳукмдорликлари кирган бўлиб, ушбу воҳаларнинг географик ўрни, асосан, бугунги Ўзбекистон ҳудудига тўғри келади.

Хитой, юнон, қисман эса араб-форс тилидаги баъзи манбалар Ғарбий турк хоқонлари ўз қароргоҳи сифатида, нафақат Еттисувдаги шаҳарларни танлашгани, балки вақти-вақти билан ўз бошқарув марказларини Юлдуз водийси (Шарқий Туркистон) ва Чоч воҳасига кўчиришганидан дарак беради.

Шу билан бирга, кейинги йилларда Тошкент воҳасида топилаётган нумизматик материаллар бу масалани аниқлашда муҳим ўрин тутди. Хусусан, ушбу Чоч воҳасида VI — VIII асрларда зарб қилинган тангаларнинг сезиларли қисми Ғарбий Турк хоқонлигига тегишли бўлиб чиққани воҳанинг хоқонлик бошқарув марказларидан бири бўлганлигини илмий жиҳатдан исботлади.

Қарийб йигирма йиллик изланишларимиз натижасида Ғарбий Турк хоқонлигининг мамлакатимиз ва жаҳон тангашунослигига маълум бўлмаган бир неча ўнлаб турдаги тангалари аниқланиб, илмий муомалага киритилди. Бугунги кунда, асосан, Тошкент, Фарғона, Сурхондарё вилоятларидаги исломдан олдинги даврларга тегишли шаҳарлар қолдиқларидан топилаётган юзлаб тангалар синчиклаб ўрганилганда, уларнинг "хоқон", "хотун", "жабғу", "жабғу-хоқон", "тегин", "тутуқ", "тархон" каби ўнлаб туркий унвонлар билан босилгани аниқланди. Ушбу тангаларнинг сезиларли бўлаги тўғридан-тўғри хоқонлик, бир бўлаги эса хоқонлик билан алоқадор сулолалар томонидан зарб қилинган. Жумладан, VI — VIII асрларда Чоч (Тошкент) воҳасида бостирилган мис тангаларнинг каттагина бўлаги Турк хоқонлигининг олий ҳукмдорлари — хоқон ва жабғуларга тегишли бўлиб, олд томонида қадимги туркларга хос қиёфадаги ҳукмдор тасвири ва тескари томонида суғдий ёзувда "жабғу", "жабғу-хоқон" каби хоқонлик билан боғлиқ унвон ва васфлар, "Тарду хоқон", "Елби Ишбара жабғу-хоқон", "Илоҳий Тун жабғу-хоқон" сингари ҳукмдорлар исмлари ва хоқонликнинг этносиёсий номи сифатида "Турк-хоқон" ибораси учраши ушбу тангаларнинг айнан хоқонликка тегишли тангалар бўлганидан дарак беради.

Шу ўринда айтиб ўтиш керак, яқин йилларгача кўпгина тадқиқотларда VI — VIII асрларга тааллуқли тангаларнинг бир бўлагини "Қадимги турк тангалари" гуруҳи ташкил қилиши таъкидланса-да, уларнинг қайси ҳукмдор ёки сулолаларга тегишлилиги масаласи ҳал қилинмаган, ҳатто "хоқонлик танга зарб қилдирганми ёки йўқми?" мазмунидаги фикр деярли ўртага ташланмаган, кўпчилик тадқиқотчилар орасида илк туркий тангалар Тургаш хоқонлиги томонидан зарб қилинган деган қараш ўринлашиб қолганини уқтириш лозим.

Энг муҳими шуки, Турк хоқонлигининг марказлари бўлмиш на Ўрхун водийсида, на Еттисувда хоқонлик билан алоқадор нумизматик ашёлар топилмагани боис, шу пайтгача тадқиқотчилар орасида "хоқонлик танга-пул тизимига эга бўлмаган" мазмунидаги фикр ҳукмрон эди. Ниҳоят Тошкент воҳасидан Ғарбий Турк хоқонлигига тааллуқли юзлаб нусхада юқорида кўриб ўтилган мис тангаларнинг топилиши бу масалага ойдинлик киритиши баробарида, ушбу хоқонликнинг давлат сифатида шаклланиш жараёнларини ҳам очиб берди. Яъни Ғарбий хоқонликнинг шаклланиш жараёнларини изчил ёритиш имконини бермайдиган тафсилотларга эга хитой ва қисман бошқа тиллардаги манбалар маълумотларини Тошкент воҳаси нумизматик материаллари тўлдиради.

Дарвоқе, Ғарбий Турк хоқонлиги шаклланишида учта босқични босиб ўтган бўлиб, илк босқичда Турк хоқонлигининг Ғарбий қаноти ўлароқ, бошқарувчилари *ябғу* унвони билан ҳукм юритар ва марказий ҳокимият моҳиятидаги Шарқий хоқонликка бўйсунишарди, яъни *Ябғулик* даври — VI асрнинг 60-йиллари ва охирги чораги; иккинчи босқичда эса Ғарбий қанот ўз сиёсий фаолиятида деярли мустақил бўлиб, Шарқий хоқонликка номигагина бўйсунувчи сиёсий бирлик ўлароқ, ҳукмдорлари *ябғу-хоқон* унвонида ҳукм юритишарди, яъни *Ябғу-хоқонлик* даври — VI аср охирлари — VII аср 30-йиллари; ниҳоят учинчи босқичда Шарқий Турк хоқонлигига 630 йилда Хитойнинг Тан сулоласи томонидан барҳам берилгач, Турк хоқонлигининг вориси сифатида Ғарбий қанотнинг мустақил давлат — хоқонликка айланиши ва унинг бошқарувчилари олий ҳукмдорликни ифодаловчи *хоқон* унвони билан ҳокимият юргиза бошлаган даври — VII аср 30-йиллари — VIII асрнинг иккинчи чораги. Бинобарин, Чоч ўз тангаларида нафақат *жабғу — жабғу-хоқон — хоқон* каби унвонлар узвийлиги ёки иконографик, палеографик ва тамғалар шакли сингари хусусиятлари билан юқорида келтирилган Ғарбий Турк хоқонлигининг шаклланиш босқичларини ўзида акс эттирди, балки бир муддат ушбу хоқонликнинг бошқарув марказларидан бири бўлиб туриши баробарида, хоқонлик учун давлат рамзларидан бўлган танга-пул зарб қилишга мос ҳудуд бўлиб хизмат қилди.

Хуллас, бир-биридан фарқли тиллардаги ёзма манбаларда ўрин олган маълумотлар ва нумизматик материаллар Чоч воҳасининг маълум давр мобайнида Ғарбий Турк хоқонлигининг бошқарув марказларидан бирига айланганидан дарак беради. Воҳанинг ҳам бошқарув маркази бўлиши, ҳам стратегик ва иқтисодий жиҳатдан муҳимлиги Ғарбий Турк хоқонлиги ҳукмдорларига ўз танга-пулларини айнан Чоч воҳасида зарб қилдиришлари учун замин яратади.

Бу каби маълумотларнинг тадқиқ қилиниши ва уларга доир ашёларнинг музейларга жойлаштирилиши Тошкент шаҳрини илм-фан, маданият ва туризм марказларидан бирига айлантиришда ниҳоятда муҳимдир. Шу билан бирга, улар ёшларнинг тарихга оид билимларини мустаҳкамлаб қолмай, миллий ғурурини, ватанпарварлик, эл-юрт тақдирига дахлдорлик туйғуларини юксалтиради.

Ғайбулла БОБОЁРОВ,
ЎзРФА Миллий археология маркази етакчи илмий ходими, тарих фанлари доктори.